

A magyarázat és a megértés a szellemtudományos pszichológiában – egy évszázad elteltével*

Az eggyel ezelőtti századforduló táján a korabeli pozitivista pszichológiával szembeni elégedetlenség az ennek kiindulópontját adó Németországban is megfogalmazódott, mégpedig több módon. Az elégedetlenség kifejezésének egyik módja a Husserl (1910) által megfogalmazott platonisztikus kategóriaelmélet volt, egy másik azonban az a sajátos életfilozófiai alternatíva, amelyet Wilhelm Dilthey (1833–1911) berlini filozófiaprofesszor fejtett ki a humán tudományok és a történelem új megalapozására törekedve. Az életfilozófiai stílusú elégedetlenség a klasszikus természettudományos világgéppel szemben azóta is többször megfogalmazódott, s alapvető emberi tartalma annak hirdetése, hogy a pszichológia célja nem lehet a megismerés sőtlan világának személytelen vizsgálata. Az életfilozófia életérzésében a lélektan célja az emberi élet teljességének megértése, annak értelmezése, ahogyan az emberek az életüket strukturálják, és jelentést vagy személyes értelmet tulajdonítanak az életeseményeknek. Az „általános pszichológia” oldaláról megfogalmazva mindez motivációs és nem kognitív központú emberképet sugall, mely ugyanakkor a kultúra és a történelem mentális értelmezését állítja előtérbe. Mindez Dilthey (1894) szerint egy új pszichológiát körvonalaz. Olyan pszichológia lesz ez, amely az emberi személyiséget mint a kultúra alkotóját jellemzi. Dolgozatomban azt próbálom megmutatni, hogy ennek az akkor új hozzáállásnak a mai aktualitása nemcsak a kulturális pszichológiában él (Cole 2005), hanem a mentális folyamatok kategóriaelemzésében s az oksági és értelmező hozzáállás örök kettősségében is.

* Az írás során az egeri Eszterházy Károly Főiskolán a TÁMOP program, Lyonban a *Collegium de Lyon* vendégszeretete támogatott. Mindkét intézménynek köszönöm a kiváló munkafeltételeket és a bizalmat. A kézírathoz értékes kommentárokat kaptam Bérdi Márktól, Láng Benedektől, Tarnai Mártától és Unoka Zsolttól, valamint két lektoromtól. A dolgozat a Társadalmi Megújulás Operatív Programja *IKT a tudás és tanulás világában – humán teljesítménytechnológiai (Human Performance Technology) kutatások és képzésfejlesztés* címet viselő, TÁMOP-4.2.2.C-11/1/KONV-2012-0008 azonosítószámú projektjének keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Ami a kifejezések sorsát illeti, nem tanulság nélküli, hogy Dilthey (1894) saját vállalkozását *leíró pszichológiának* nevezi. Ez azonban mást jelent számára, mint Brentano (1911, 1984, 1995) és követői számára. Brentano számára a leíró pszichológia a lelki élet kategóriáinak elkötelezetlen leírása: az a leírás, amit Husserl (1910) majd fenomenológiaként jellemez. A szellemtudományos pszichológiában viszont a leíró kifejezés elsődleges értelme a magyarázó, oksági, természettudományos attitűddel való szembeállítás. A szellemtudományos pszichológiában a tények mintegy belülről származnak, az átélő intimitásából, ugyanakkor olyan belső viszonyok ezek, melyek a külső kultúrában is megjelennek. Programadó dolgozatában Dilthey (1894) két pszichológia megkülönböztetését javasolta, melyet az 1. táblázat mutat. Ezt a szembeállítást a további viták és tisztázások, elsősorban Spranger (1926, 2004) deklaratív dolgozatainak fényében tehetjük így meg, hiszen Dilthey eredeti, meglehetősen hosszasan elbeszélő dolgozatában nincsenek ilyen tiszta szembeállítások.

1. táblázat.

A Dilthey (1894) által javasolt két pszichológia szembeállítása

<i>Vonás</i>	<i>Természettudományos</i>	<i>Szellemtudományos</i>
Attitűd	magyarázó	leíró
Okság	oksági	értelmező
Adatszerzés	hipotézisellenőrzés, indukció	intuíció, népi pszichológia
Közvetlen adatok	kísérletek	belső megfigyelés
Elemek	elementarisztikus	strukturális
A lélek szerkezete	mechanikus	értelmes
Redukcionizmus	belső és külső levezetés	visszavezethetetlen minőségek
Fejlődés	általános törvények	nagy emberek

Az akkor javasolt új, szellemtudományos pszichológia az emberi személyiséget mint a kultúra létrehozóját jellemzi. A természettudományos pszichológia oksági munkája mellett – vagy a radikális értelmezésekben majd egyenesen helyett – kell egy másik lélektan, amely értelmező és egészes, holisztikus. „A pszichikus életfolyamat legelemibb formáitól a legmagasabbig eredetileg és mindenütt egység. A lelki élet nem részekből nő össze, nem elemekből alakul ki. Nem kompozitum és nem eredménye az érzetatomok vagy érzésatomok együttműködésének: eredetileg és mindig átfogó egység” (Dilthey 1974. 429). Ennek a holizmusnak kifejeződése a tudat egysége és a személy egysége. S az elemek közt nincsen okozási viszony, hanem *sui generis* összefüggések vannak (Dilthey 1974. 431). Ez a felfogás radikálisan szembenáll a kor kísérleti pszichológiájával s a klasszikus elméleti elementarizmussal. Dilthey az attitűdkülönbséget világosan bemutatja. „A magyarázó pszichológia [ez a másik lélektan, P. Cs.] [...] kauzális összefüggéseknek akarja alárendelni a lelki élet jelenségeit, korlátozott

számú, egyértelműen meghatározott elem segítségével” (Dilthey 1974. 323). Az oksági törekvés hipotézisek sokaságához vezet. „A magyarázó pszichológia első jegye az volt, hogy korlátozott számú egyértelmű magyarázó elemből indította levezetéseit. Ez határozza meg mint második jegyét a modern pszichológiának, hogy a magyarázó elemek kapcsolatának csak hipotézis jellege van” (Dilthey 1974. 365). Dilthey ironikusnak látja ezt a látszatmagyarázatot. „Hipotézisek, mindenütt csak hipotézisek” (Dilthey 1974. 328–329).

Nem szabad, hogy csapdába ejtsen bennünket e kifejezések modern szcientista jelentése, ahol a kauzalitás és a magyarázat „mindent visz”. Dilthey számára a leíró értékesebb, mint a magyarázó, míg ma legtöbbször számára a leíró jelző egy tudományra alkalmazva kissé pejoratív. Dilthey számára a lelki élet kategóriáit megadó leíró pszichológia a fontosabb és érdekesebb, mert új, értelemfelteli összefüggéseket ad meg, s lényegében az Énre vonatkoztatott, első személyű pszichológia. Mindig az átélő kezelte struktúrákra és azok rekonstrukciójára irányul.

Dilthey másik kulcsfogalma a *megértés* (*Verstehen*). Ez a megértésfogalom sok irányban fejlődött a filozófiában és a nyelvészeti pragmatikában, de magában a pszichológiában is, a kulturális pszichológia legkülönbözőbb változatai mellett a modern kísérleti pszichológiában is megjelenik. Dilthey számára a megértés fokozatosan azzá az elemzéssé vált, amely kapcsolatot teremt az objektivációk és a mentális szellemi közösségek között. Ahogy Erdélyi Ágnes (1972) rámutat, Dilthey álláspontja fokozatosan távolodik a pszichologizmustól a hermeneutika irányába, feltehetően azzal is összefüggően, hogy kettőssége milyen kritikát kapott Ebbinghaus (1896) dolgozatában. A fiatal kísérleti pszichológus Ebbinghaus végeredményben a múlt képviselőjeként bírálja a szenior filozófust, mint aki nem is ismeri a korabeli új pszichológiát, úgy akar még újabbat kitalálni, hogy nem ismeri az akkor újat. Dilthey valóban főleg Herbart és Spencer munkáit idézi, Wundt laboratóriumi pszichológiája mintha nem is létezne számára. A pszichológusok bírálatának hatására visszahúzódott a pszichológia „reformjától”, s inkább saját pozitív programjára, a megértés elméletének kidolgozására összpontosított. A leíró pszichológia programjában a megértés még egy alternatív pszichológia kulcskategóriája. A megértés objektivitását keresve ez fokozatosan átalakul a szellemi objektivációkra utaló megértéssé. A megértés során ezekre a személyközi mozzanatokra és jelekre kell támaszkodnunk. Ebben az értelemben a megértés nyelvi és szociális. „Az objektív szellem világa ugyanakkor az interszubjektivitás világa is [...] a hermeneutika mindig *kifejezésekkel* kapcsolatos. A kifejezéseknek – szemben az »érzésekkel«, »vágyakkal« stb. – azonos jelentésük van mindenki számára, interszubjektívek” (Erdélyi 1972. 49–50). Vagyis Dilthey-nél magánál fellép egy eltolódás az objektivitás irányába, ami talán megfelelt annak, hogy kezdett érdeklődni a Husserl (1910) által képviselt intencionalitási fogalomrendszer iránt (Hunt 2005). Dilthey számos követője számára azonban – a legkiemelkedőbb közülük Eduard Spranger (1926) – a megértés

továbbra is az egyéni pszichológiai folyamatok és az interszubjektív mentális struktúrák közötti kapcsolat megteremtése.

Dilthey kicsit eltér a kor más képviselőjétől abban a tekintetben, hogy ő a pszichológiát továbbra is a középpontba helyezi, egy sajátos pszichologizmust képvisel. Ahogy Feest (2007. 46) jellemzi: „Dilthey a pszichológiát középpontba helyezte a szellemtudományok megalapozása során, mivel az ő számára a szellemtudományok egységei egyének, egymástól különböző pszichofizikai egészek. Ez sajátos értelmezést tulajdonított a pszichológia tárgyának, az egyént tartva annak.” Hozzátehetnénk: szemben az általa bírált korabeli kísérletező-magyarító pszichológiával, mely az érzetet s az érzést tartja a kiinduló egységnek.

A megértés, amelynek oly hosszú karrierje lesz a 20. században, Dilthey számára egyszerre jelenti a jelentés *empatikus és egészesleges* megragadását. „Tisztán intellektuális folyamatok révén magyarázunk, ám a lelkiület valamennyi erejének a felfogásban való együttműködése révén értünk meg” (Dilthey 1974. 372).

I. A TUDOMÁNYOK OSZTÁLYOZÁSA ÉS A PSZICHOLÓGIA HELYE

Dilthey javaslatainak tehát volt egy tágabb kerete arra nézve, hogy hogyan is próbálták osztályozni a tudományokat Németországban a 19. század második felében. Ez abban a korban is központi téma volt, hiszen, akárcsak ma, összefüggött az erőforrásokhoz (többek között az okos diákokhoz) való hozzáféréssel s az egyetemi struktúrával. A viták során intellektuális szempontból a történelem, a biológia és a pszichológia szerepét tekintették központinak.

Dilthey megértés-központú felfogása a történelmi alapú bölcsészet önmeghatározásának egy lépése. Ellentámadás ez a természettudományok egy előző nemzedékének öntudatra ébredésével szemben. S mint sokan rámutattak (Bruch [1997] jó összefoglalót ad erről), az ellentámadás igencsak agresszív volt, és különösebb megoldás nélkül a Weimari Köztársaság korszakát is jellemezte.

Dilthey kulcskérdése egy új tudomány-rendszer javaslata, mely az akkoriban (már) diadalmas és mindenevő természettudományok mellé módszer-tanilag is elkülönítve odaállít egy versenytársat, a szellemtudományokat. Dilthey kiindulópontja az egyetemes természettudomány és a partikularitásokkal foglalkozó történelem megkülönböztetése, amiben összhangban van az ugyanabban az évben programot hirdető Windelband (1894) nomotetikus-ideografikus elkülönítésével. Dilthey szerint a történelemben megfigyelhető kulturális tények valójában a kor szellemének kifejeződései. A történelemtudomány feladata ezeknek a mögöttes mentális mintázatoknak a feltárása s így a kulturális produktumok megértése a mögöttük rejlő emberi szellem rekonstrukciójával. A szellemtudományok alapvetően *hermeneutikus* jellegűek. Céljuk kulturális produktumok, Goethe életműve, a barokk építészet, a görög oszlopszerkezet jelentésének dekódolása, a bennük rejlő belső koherencia feltárása, akárcsak a

klasszikus bibliai szövegtanban. A természettudományok és a szellemtudományok attitűdje eltérő, mivel „a természetet magyarázzuk, a lelki életet megértjük”, miként Harrington (2000) kiemeli Dilthey vezető szembeállítását. Dilthey a hermeneutikus attitűdben próbálta megtalálni a szellemtudomány alapjait. A szellemtudományok különleges feladata a lélek objektivációi és maga az átélés közötti kapcsolat megtalálása.

Heinrich Rickert (1897, 1899) megpróbálta a biológia helyét is megtalálni ebben a rendszerben. Ő tette világossá, hogy a természettudományok közül a fizika követi az egyetemes mintázatot. Ezzel természetesen szemben áll nála is – akár csak Windelbandnál – az egyéni eseményekkel foglalkozó humántudományok világa. A biológia azonban – s érvelhetünk amellet, hogy idetartozik a pszichológia is – e két attitűd nem triviális kombinációja. A biológia az egyéni élőlények és életjelenségek sokaságából és változatosságából indul ki, de a darwini elmélet keretében eljut olyan általános érvényű törvényekhez, amelyek értelmezni képesek ezt a változatosságot. Le Guyader (2012) kínál egy modern olvasatot Rickert és az evolúciós elmélet kapcsolatáról. Az evolúció Le Guyader olvasatában az élő változatosság értelmezését univerzalisztikusan adja meg, ugyanakkor megőrzi az élőlények sokféleségét. Vagyis a francia biológus és kultúrtörténész értelmezésében a biológia egy sajátos szintézist valósít meg az egyetemes fizika és az egyedi bölcsészet között. A Windelband-féle kettősséget értelmezve Harrington (2000) két attitűdről beszél. „Míg a természettudományok az egyedit rendelik az általános alá, addig a bölcsészettudományok az egyediben szeretnék megtalálni az általánost” (Harrington 2000. 445). Ebben a gondolatmenetben a Dilthey által kiemelt szellem, mint Windelbandnál és Rickertnél az egyéni pszichikum világa, egyre inkább a megismerőtől független, objektív kultúrává válik.

Dilthey a hermeneutikát bibliaértelmezésből általános megértési programmá tette. Ennek izgalmas sorsa van a 20. századi filozófiában Heideggertől Ricoeurig. A megértés mind a társadalmi, mind a pszichológiai folyamatoknál a magyarázat alternatívájává válik.

II. A MEGÉRTÉS TÖBB JELENTÉSE

Mivel a megértés a mai hermeneutikai reneszánszban is központi fogalom, érdemes kis kirándulást tenni, hogy hogyan is alakult a sorsa – elsősorban a pszichológus szemével nézve – a 20. században. A megértést használjuk a pszichológiai kutatás eszközeként, de népi pszichológiánk egy fontos címkéje is. Sok gond abból származik, amikor a népi pszichológiai eljárásokat úgy állítjuk be, mint privilegizált hozzáférést sugalló tudományos módszert. A megértés kultivátorai Dilthey útján járva gyakran állítják ezt szembe a magyarázattal. Már a 20. század fordulóján a *verstehen* kifejezéssel kapcsolatos viták is világossá tették, hogy itt egy egész absztrakciós hierarchiát tárhatunk fel.

1. Egy kifejezés megértése, vagyis megértés a kommunikáció során.
2. Megértés beleélés révén, más lelkiállapotának megértése saját lelkiállapotunkon keresztül. Ez Lipps (1903) munkái nyomán a már a korban is kiemelt empátián, beleélésen keresztül történő megértést jelent.
3. Megértés a személyre vonatkoztatva. Például Napóleon alacsony termete érthetővé teszi számos cselekedetét.
4. A személy megértése a kulturális mintákhoz viszonyítva. Például egy fiatal lány életmódbeli lázadása a századfordulón értelmezhetővé teszi extrém viselkedését.
5. Az objektív szellem megértése az egyéni lelken keresztül, az objektivációba való beleélésen keresztül. A középkori művészek művein keresztül megpróbálom újra átélni a középkori művész lelkiállapotát.

Spranger (1926) számára a megértés, amely Dilthey-nél még elsősorban a történetírás segéd módszere, a szellemtudományos pszichológia kizárólagos módszerévé válik. Spranger számára a megértés javarészt a belső kapcsolatok feltárása, a koherencia megismerése. Wundt s követőinek természettudományos szemlélete ugyanis Spranger szerint az értelem nélküli belső kapcsolatokról való lemondást tartalmazta. A szellemtudományos pszichológia ezért teljesen lemond magáról a külső redukcióról egy sajátos belső redukció nevében. Spranger számára a megértés annyit jelent, hogy pszichológiáit pszichológiaival magyarázunk. A mentális eseményt egy másik mentális esemény kontextusába helyezzük. Ugyanakkor programszerűen Spranger (1927) azt hirdeti, hogy az igazi megértéshez túl kell lépniünk az egyéni pszichológián egy mentális értelmezési keretbe, ahol a mentális spirituálist jelent. Ennek a szakaszai a következők:

1. Átlépés a tudattalan világába, követve valamelyest a pszichoanalitikusokat. Rejtett szupraindividuális hajtóerők keresése.
2. Az objektív érzelmi intenciók elemzése, átlépés a személyfeletti értékrendszerbe.

Störing (1928) már Spranger kortásaként észrevette, hogy a rendszer fő gondja az, hogy a megértést magas spirituális régiókba helyezi, és nagy emberek alkotómunkájával foglalkozik. Eközben az értékek világa teljességgel platonisztikus, valamilyen szupraindividuális, lebegő világ lesz.

Max Weber (1987, 1998) társadalomelméletében már a Dilthey fellépését követő vitákban megpróbált túllépni a megértés intuitív, spekulatív természetén. Weber számára a társadalomtudomány feladata a megértés, mely azonban nem szemben áll a magyarázattal, hanem egy rendszer mögöttes mintázatának feltárása. Weber (1987. I. 38–39) a kor megértés-vitáihoz kapcsolódva fejti ki, hogy van beleélő (érzelmi) s racionális megértés. A szociológia elsősorban a célracionális cselekvés racionális rekonstrukciójára (megértésére) törekszik. Míg a történettudomány egyedi, a szociológia tipikus események megragadására tö-

rekszik. Amikor ezek menetében eltérést lát a célracionálisan rekonstruálható-tól, azt érzelmi tényezőknak tulajdonítja. Weber másik nagy lépése a típusok és az ideáltípusok beemelése volt a nomotetikus–ideografikus szembeállításba. A típusok lesznek a közvetítők az egyének és az általános törvények között. „A szociológia [...] a *típus*fogalmakat, s a történések általános szabályait kutatja, ellentétben a történetírással, amely viszont *kulturális* szempontból fontos individuális cselekedetképződmények, események kauzális elemzésére törekszik” (Weber 1987 I. 49).

A 20. század eleji német szellemi világban a megértés népi pszichológiai mozzanatait leginkább Karl Jaspers (1912, 1913) dolgozta ki.¹ Világosan megfogalmazta a naív szándéktulajdonító rendszer központi szerepét a magyarázat–megértés kettősségben. „Míg a természettudományokban pusztán oksági természetű kapcsolatokat látunk, a pszichológiában a tudás nagyon másféle kapcsolatok megragadásán alapszik. Lelki jelenségeink más lelki jelenségekből származnak, számunkra értelmezhető módon. Akit megtámadnak, az dühös lesz, és megpróbálja megelőzni a támadást. Az egyik lelki jelenségnek a másikból való levezetését genetikusan, vagyis fejlődésileg értjük meg” (Jaspers 1912. 1322). Jaspers a megértés két altípusát különíti el: a statikus és a genetikus megértést. Az első a kategóriákat viszonyító, valójában fenomenológiai megértés, pl. „azért nézi a kirakatot, mert éhes”, a második a tulajdonképpeni pszichológiai szint, pl. „azért nem szereti a spenótot, mert mindig azzal etették”. Ahogy Walker (1995) elemzi, Jaspers számára mindig különbség marad a pszichológiai megértés és a külső oksági magyarázat között. Klinikus szemléletének megfelelően azonban a megértés Jaspers esetében kevésbé intellektualisztikus – visszahozza azt az érzelmi mozzanatot, mely Dilthey-nél is szerepelt. Átfordítva mai terminológiába: Jaspers arra törekedett, hogy megértse páciensei viselkedésében és élményeiben az „értelmes” kapcsolatokat, az értelmesbe mindazt beleértve, amit ma lazán érzelmi logikaként emlegetünk. Ez azonban nem oksági magyarázatot jelentett számára. Störing (1928) már említett könyvében éppen a népi pszichológiai mozzanatot bírálja Jaspersnél. Szerinte itt egy olyan megértésfogalommal van dolgunk, amely teljesen köznapi. Ennek nem szabadna a tudomány eszközzé válnia, hanem éppen a tudomány tárgyává kellene hogy legyen.

Ahogy Walker (1995. 261) rámutat, ugyanabban a berlini közegben, ahol Dilthey és Spranger dolgozott, egy másik fenomenológus, Georg Simmel (1897, 2001) is kidolgozott egy megértésméleletet, amely párhuzamos Jaspersével, s amely a megértést a szubjektív pszichológia központjába helyezi.

- Minden megfigyelhető külső emberi cselekvés mögött megfigyelhetetlen belső pszichés események állnak.
- A belső pszichés eseményt a külső megfigyelhető cselekvés megragadása révén értjük meg.

¹ Jaspers munkáinak könnyebben hozzáférhető angol fordításait használom itt.

- Kikövetkeztetjük azokat a belső pszichés eseményeket, amelyek a másik megfigyelhető gesztusai és kifejezései mögött állnak, mégpedig úgy, hogy analógiát alkotunk azokkal a pszichés eseményekkel, amelyekről tudjuk, hogy saját gesztusaink és kifejezéseink mögött állnak. Megkonstruáljuk a megfigyelhető cselekvések mögötti érthető jelentéskapcsolatokat. A pszichés események érthető kapcsolatai mögött a személyiség egysége és totalitása áll.
- Mind a külső cselekvések, mind a belső pszichés események végső soron agyi folyamatoktól függenek.

III. MAGYARÁZAT ÉS MEGÉRTÉS VITÁJA ÉS LEHETSÉGES NYUGVÓPONTJA A MAI TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN

A megértés fogalmának s a hozzá kapcsolódó természeti és szellemtudományos kettősségnek megvan a folyamatossága a 20. században. Nemcsak az irodalomtudomány válik sokak kezében az értelmes rekonstrukció tudományává (megértővé), hanem a pszichológiában is újra megjelenik a megértő attitűd. A megértés mint rekonstrukció mozgatja a mai hermeneutikai elvű Freud-értelmezéseket is, hiszen az egész pszichoanalízist nem mint oki elméletet, hanem mint a páciens üzeneteinek rejtvényfejtési elvét ajánlják (Ricoeur 1998).

A mai felújításokban ez a gondolatmenet mint radikális javaslat jelenik meg. A konstrukcionista felfogásokban a pszichológia általános hermeneutikus megújítása Dilthey kettős pszichológiájából egyet formál. Nem oksági és jelentésközpontú pszichológia kettősségére van szükség, hanem csupán jelentésközpontú pszichológiára, melyben minden jelentés a társas közegben megkonstruált (Harré 1986. 1997). Ez a felfogás az oksági természettudományos modell helyett a jelentésbeli összefüggések megértő rekonstrukcióját tartja a pszichológiai megismerés helyes módjának. Módszertanilag a hermeneutikában, tartalmilag a jelentésviszonyokban találja meg az embertudományok specifikumát. A radikalizmus abban jelenik meg, hogy az érdekes vagy releváns pszichológiát teljes egészében átvinné erre a területre, s így a Dilthey-féle megértő pszichológiát tenné a kizárólagos pszichológiává, egyben szociálissá téve azt, amint Bodor (2002) részletesen érvel emellett.

Magam a hozzáállások többféleségében hiszek (Pléh 2008. 2011). Felfogásban a radikális megértő nézet a népi pszichológia egyik túláltalánosítása. Valójában mi mint emberek egyszerre vagyunk oksági értelmező és hermeneutikus lények. Egyszerre élünk okok és indokok világában, egyszerre használjuk az oksági és a megértő attitűdöt. Az ember teljességét visszaadó pszichológiának az ember természetéhez tartozóként kell láttatnia ezt a kettősséget.

Hunt (2005) rámutat arra, hogy a Dilthey-féle kettősség összekapcsolható a népi pszichológiával. Valójában mi magunk vagyunk egyszerre naturalisták és

szellemtudósok, hiszen egyszerre élünk egy naiv fizikával és egy naiv tudatelmélettel. „Komoly következményei vannak annak, hogy hogyan is értelmezzük saját diszciplínánkat. Dilthey-nél szellem és a természet kettéosztása, ahol a pszichológia ezek összefonódásában jelenik meg, ma átfogalmazható úgy, mint a kora gyermekkorban megjelenő kognitív megoldások lépcsőzetes összekombinálása. Az egyik a személyi tudás vagy »tudatelmélet«, a másik pedig »a népi fizika«” (Hunt 2005. 372).

Másként fogalmazva, a Dennett (1998) értelmében vett intencionális és fizikai hozzáállást egyaránt alkalmaznunk kell, amikor a viselkedést értelmezzük. Az első felel meg a klasszikusok megértő, a második a természettudomány szenvtelen, magyarázó hozzáállásának. Csakhogy ha az emberi lény egészét nézzük, e két hozzáállás a teljes kutatási folyamat két lépése. A „megértés” és a „magyarázat” nem kiiktatják, hanem kiegészítik egymást, feltéve, ha a mai elmefilozófiai és pszichológiai gondolkodásmódnak megfelelően magát a naiv egyént mint sajátos interpretáló lényt képzeljük el. Nemcsak a tudós imterpretál, hanem mi mindannyian, amikor a másikat tudásokkal s vágyakkal ruházzuk fel.

Van mindennek egy módszertani oldala is. Általánosságban arról is szó van ugyanis, hogy a pszichológiában is nehéz áttérnünk arra, hogy megkérdőjelezzük a belső jelentésviszonyokat, magát a naiv értelmező-megértő attitűdöt. Nehéz áttérni arra, amit Karl Popper (1997) falszifikációs felfogásnak nevez a tudományos gondolkodásban: tudományos igazoláshoz saját feltevésünk ellentettjével kell próbálkoznunk. Ha úgy gondoljuk, hogy a vörös haj sajátos viselkedést okoz, akkor ennek bizonyítására éppen ellentettjét kell ellenőriznünk. Meg kell néznünk azt, hogy vannak-e vörös hajúak, akik nem mutatják a sajátos viselkedést, majd a viszony oksági jellegének tisztázására azt, hogy vajon a „szokványos viselkedésű” emberek között ugyanolyan gyakoriak-e a vörösek, mint az egyéb hajszínűek. Ez az áttérés a közvetett bizonyításra átfogó tudományos probléma. A lélektan különlegessége itt egyrészt a klinikus paradoxona (Pléh 2008). Mi a gyakorlati munkában mindig a kirívó esettel találkozunk – gondoljunk a frenológusok bűnözőire s tehetségeire, akiknél bizonyítani vélték a koponyadudorokat, anélkül, hogy ellenpéldákat néztek volna –, s ennek alapján általánosítjuk pl. a fejformát vagy az illető élettörténetét. Pedig lehet, hogy a nem tolvajoknál is ugyanolyan gyakori az adott fejforma.

A másik fontos mozzanat, hogy a pszichológiát az okság és magyarázat kérdése nemcsak mint tudományt érinti, hanem szeretnénk azt is megérteni, hogy az emberekben hogyan alakul ki a fizikai és az intencionális, szándékalapú hozzáállás és magyarázati rendszer. A megértés és magyarázat klasszikus kettősségében a kontigenciák, korrelációk és oksági modellek viszonyáról is szó van. A korrelációk, a köznapi együttjárások felismerésének jellemzője a naiv szelekció a sokféle együttjárás között. A hasonlóságelv munkál bennünk, amikor az emberek eltéréseiről gondolkodunk. A kövér ember joviális, a sovány meg, miként Caesarral mondatja Shakespeare, „sokat tűnődik, s az ily ember veszélyes”. A tu-

dományos lélektan nagy lépése, amikor elhagyjuk a hasonlóságelvű építkezést. De még így is csak korrelációkhoz jutunk, ahol szintén működik a szelekció. A problémás gyermeknél könnyebben észrevesszük a negatív családi környezetet, s az igazán nehéz feladat ezeket a „köztéri korrelációkat” összekapcsolni a beavatkozásból induló kísérleti módszer adataival (Cronbach 1957. 1975). Megértés és okság kettőssége velünk fog maradni, mind az emberi természet, mind a tudományos bizonyítás lépcsőzetes jellege miatt.

IRODALOM

- Bodor Péter 2002. Konstruktívizmus a pszichológiában. *Buksz*, 14. 67–74.
- Brentano, F. 1911/1994. *Az erkölcsi ismeret eredete*. Ford. Mezei Balázs. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Brentano, F. 1995. *Descriptive psychology*. London, Routledge.
- Brentano, F. 1982. *Deskriptive Psychologie*. Hamburg, Meiner.
- Bruch, vom R. 1997. A Slow Farewell to Humboldt? Stages in the history of German Universities. In M. Ash (szerk.) *German Universities Past and Future. Crisis or Renewal?* Providence RI, Bergham Books. 3–27.
- Cole, M. 2005. *Kulturális pszichológia: Egy letűnt, majd újraéledő tudományág*. Ford. Rigó Anett. Budapest, Gondolat.
- Cronbach, L. J. 1957. The Two Disciplines of Scientific Psychology. *American Psychologist*, 12. 671–684.
- Cronbach, L. J. 1975. Beyond the Two Disciplines of Scientific Psychology. *American Psychologist*, 30. 116–127.
- Dennett, D. 1998. *Az intencionalitás filozófiája*. Ford. Pap Mária, Pléh Csaba, Thuma Orsolya. Budapest, Osiris.
- Dilthey, W. 1974. *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, Gondolat, 2. kiadás: 2003.
- Dilthey, W. 1977. *Descriptive psychology and historical understanding*. Hague, Nijhoff. (Dilthey 1894 fordítása együtt egy másik dolgozattal.)
- Dilthey, W. 1894. Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie. *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. Berlin, 2. 1309–1407. Magyarul: Adalékok egy leíró és taglaló pszichológiához. Ford. Erdélyi Ágnes. In Dilthey 1974. 321–467.
- Dilthey, W. 1988. *Introduction to the Human Sciences: An Attempt to Lay a Foundation for the Study of Society and History*. Detroit Mich, Wayne State University Press.
- Ebbinghaus, H. 1896. Über erklärende und beschreibende Psychologie. *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane*, 9. 162–205.
- Erdélyi, Ágnes 1972. Nyelvi kommunikáció és hermeneutika (Gondolatok egy Dilthey-kritikához). *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 8. 39–52.
- Feest, U. 2007. 'Hypotheses, everywhere only hypotheses!': On some contexts of Dilthey's critique of explanatory psychology. *Studies in History and Philosophy of Biology and Biomedical Sciences*, 38. 43–62.
- Harré, R. 1986. Social sources of mental content and order. In J. Margolis – P. T. Manicas – R. Harré – P. F. Secord (szerk.) *Psychology: Designing the discipline*. London, Blackwell. 91–127.
- Harré, R. 1989. Vigotsky and artificial intelligence: What could cognitive psychology possibly be about? *Philosophical Psychology*, 2. 389–400.

- Harré, R. 1997. Érzelem és emlékezet. A második kognitív forradalom. Ford. Bodor Péter. *Replika*, 25. 141–146.
- Harrington, A. 2000. In defence of *Verstehen* and *Erklären*: Wilhelm Dilthey's Ideas Concerning a Descriptive and Analytical Psychology. *Theory and Psychology*, 10. 435–451.
- Hunt, H. T. 2005. Why psychology is/is not traditional science: The self-referential bases of psychological research and theory. *Review of General Psychology*, 9. 358–374.
- Husserl, E. 1910/1992. *A filozófia mint szigorú tudomány*. Ford. Baránszky Jób László. Budapest, Kossuth.
- Husserl, E. 1972. *Válogatott taulmányai*. Ford. Baránszky Jób László. Budapest, Gondolat.
- Jaspers, K. 1912/1968. The Phenomenological Approach in Psychopathology. *British Journal of Psychiatry*, 114. 1313–1323.
- Jaspers, K. 1913/1963. *General psychopathology*. Chicago, University of Chicago Press.
- Le Guyader, H. 2012. *Penser l'Évolution*. Paris, Imprimerie Nationale.
- Lipps, T. 1903. Einfühlung, innere Nachahmung, und Organempfindungen. *Archiv für die gesamte Psychologie*, 1. 185–204.
- Oakes, G. 1980. History and Natural Science. *History and Theory*, 19. 165–168.
- Pléh Csaba 2008. *A pszichológia örök témái*. Budapest, Typotex.
- Pléh Csaba 2011. *A lélektan a kultúra útjain*. Budapest, Kairosz.
- Popper, K. 1997. *A tudományos kutatás logikája*. Ford. Petri György – Szegedi Péter. Budapest, Európa.
- Rickert, H. 1897/1962. *Science and history: A critique of positivist epistemology*. New York, Van Nostrand.
- Rickert, H. 1899/1986. *The Limits of Concept Formation in Natural Science: A Logical Introduction*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ricoeur, P. 1999. *Az értelmezésről*. Ford. Jeney Éva. In Uő. *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris. 232–256.
- Simmel, G. 1892/1977. *The problems of the philosophy of history*. Ford. G. Oakes. New York, Free Press.
- Simmel, G. 2001. *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, Novissima Kiadó.
- Spranger, E. 1926. Die Frage nach der Einheit der Psychologie. *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse*. 172–199.
- Spranger, E. 2004. A megértő pszichológia. In Pléh Csaba – Győri Miklós (szerk.) *Okasmányok a kísérleti pszichológia történetéhez*. Budapest, Osiris. 282–292.
- Walker, C. 1995. Karl Jaspers and Edmund Husserl IV: Phenomenology as Empathic Understanding. *Philosophy, Psychiatry, and Psychology*, 2. 247–266.
- Weber, M. 1987. *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapjai*. I–II. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Weber, M. 1998. *Tanulmányok*. Ford. Erdélyi Ágnes – Wessely Anna. Budapest, Osiris 1998.
- Windelband, W. 1894/1980. Rectorial Address, Strasbourg. *History and Theory*, 19. 169–185. Eredeti forrás: Geschichte und Naturwissenschaft. Straßburger Rektoratsrede. In W. Windelband, *Präliminarien. Aufsätze und Reden zur Philosophie und ihrer Geschichte*. Tübingen, J. C. B. Mohr. 136–160.